կազմուած է Պոլսոյ մէջ Զմշկածագի պանդուխտներու կողմէ՝ իրենց ծննդավայրի քանի մը գիւղերուն մէջ դպրոցներ հաստատելու նպատակով։ Գրքին մէջ տարեթիւը սխալ տպուած է, այսինքն՝ 1869, որ պիտի ըլլայ 1860։

3. ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1870)

Ընկերութեանս հիմնումի թուականի մասին առանց ակնարկ մ'ընելու Համբարձում Յ. Սարգէյիշեան «Պարթեւեան Ընկերութեան» Կանոնները կը հրատարակէ Մասիսի մէջ 1871 Հոկտ. 1ին, ըսելով թէ այդ Կանոնները կազմած է «Իւշ-Պէյ թաղի հասարակութիւնը 1870 Հոկտ. 1ին» (Մասիս, 1871 Թ. 1177)։

«Պարթեւեան»ի Կանոնները 19 Յօդուածէ բաղկացած են, որոնցմէ առաջինը կ'ըսէ. «Ընկերութիւնս մասնաւորապէս Իւշ-Պէյ թաղիս հասարակութեան համար յատկացած է, ուր պիտի շինուի հիմնովին կանոնաւոր դպրոց մը, բոլոր իւր նիւթական եւ բարոյական պէտքերովը»։ — «Ամէն մէկ ընկեր չարաթը քառասուն փարայ տուրք պիտի վճարէ ի նպաստ եւ ի զարգացումն Ընկերութեանս» (Յօդ. Զ.)։ — «Այն բարեպատակ Միութիւնը երեք տարի պիտի չարունակուի, մինչեւ որ դպրոցին դպրի պէտքերը հոգալու չափ պատրաստ դրամագլուխ մը ձեռք բերէ» (Յօդ. ԺԲ.)։ — Երբ այդ դրամագլուխը ձեռք բերէ՝ պիտի դնէ կալուած մը, որ զպրոցին սեպհական պիտի ըլլայ, անոր արդիւնքով ուսուցիչներու ծախքերն հոգալու համար (Յօդ. ԺԳ.)։

Ընկերութիւնը իր նպատակին կը հասնի՞։ — Ձենք գտներ ակնարկութիւն մը։ Պոլսոյ մեծ Ընկերութեան — Միացեալ Ընկերութիւնք Հայոց — միջոցաւ ու խորհրդով է որ «Զմշկածակցիք, արք կանայք, ծերք եւ տղայք, երիտասարդք եւ երիտասարդուհիք ձեռք ձեռի, սիրտ սրտի տուած բազմաթիւի գոհողութիւններով կանգնեցին մի վարժարան գեղեցիկ եւ հոյակապ շէնք մը, որ անգուգական է Բաղաքիս մէջ» (Թէրեզ. Էֆֆեար Կ. Պոլիս 1883 Թ. 1854)։

4. «ԳՈՒՄԲԱՆԵՑԻ» ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1875)

Շահակցական Ընկերութիւն՝ նպատակ ունենալով գործուած ապրանքները վաճառել։

5. ԿԱՐՄԻՐ Ս. ՆՇԱՆ ՎԱՆՔԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1876)

Կազմուած է Կարմիր Ս. Նշան վանքի հողերը չահագործելու համար։ Ընկերութիւնը նպատակ ունեցեր է նաեւ պէտքեր կատարել։

6. ԽՈՐԷՆԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1880)

Շահակցական Ընկերութիւն մըն է նպատակ ունենալով փոքրոքանակ առեւտուր։

7. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1878)

Պետրոս Ծ. Վ. կը ջանար 1878 Դեկտ.ին Պոլսոյ մէջ հիմնել նոր Ընկերութիւն մը (Տե՛ս Լրագիր, Կ. Պ. 1878 Թ. 864), բայց լսելով թէ հայրենի քաղաքին մէջ արդէն հիմնուած է «Հայկական Ընկերութիւն»՝ աւելորդ կը համարի Պոլսոյ մէջ ալ կազմել նոր Ընկերութիւն մը (Լրագիր, 1879 Թ. 975)։

Այս Ընկերութեան նպատակն է Զմշկածագի մէջ երկրորդական կամ կեդրոնական վարժարան մը բանալ (Լրագիր, 1879 Թ. 1111)։

8. ԱԳԱՊԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1882)

Հիմնած են Զմշկածագի Տիկիններն ու Օրիորդները՝ Իւշ Պէյ թաղի մէջ 1882 Յունուար 1ին. 1884ին ունէր 50 ազամուհի։ Տնօրէն Ժողովը կազմած էին.

Այթուն Աբիկեան	Ատենապետ
Խաթուն Կիւլէսէրեան	Ատենադպիր
Երիցակին Ճէլալեան	Գանձապետ
Խաչէր Պօյաճեան	Ա. Գործակատար
Պահար Աբիկեան	Բ. Գործակատար

(Մասիս, 1884 Թ. 3725)։

Հ. ԵՓՐԵՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԱՐԱՆԱՍԵԱՆ ԽԱՉԻԿ Վ.. Վարք Աբրահամ Պետրոս Ա. Արծիւեան Կաթողիկոսի։ Պէյրութ 1959, 4°, էջ 381։

Զմմառի Վերափոխման վանքի դիւանը, եւ Մատենադարանը, նաեւ Անտոնեան Միաբանութեան դիւանը կը մատակարարեն առատ նիւթ եւ առատաձ հայ-կաթողիկէ նուիրապետութեան եւ հասարակութեան պատմութեան եւ անոր ուսումնասիրութեան։ Գիտակ այս իրողութեան եւ նոյնպէս նոյնեռու հարկաւորութեան Տ. Վարդան Թէքէեան, բայց մանաւանդ Տ. Մարոպ Թէրզեան Վարդապետները այս վերջին չրջաններուն հրատարակեցին շատ շահեկան երկեր։ Ահա առնց վրայ կու գայ կը կցուի Խաչիկ Վ. Արանասեանի Վարք Աբրահամ Պետրոս Ա. Արծիւեան Կաթողիկոսի բովանդակալից եւ գնահատելի գրութիւնը։

Գեր. Հեղինակը Յառաջաբանին մէջ կ'արտայայտուի «Յօժարութեամբ յանձն առինք գրել այսքան մեծ անձնաւորութեան վարքը յուսալով օգտակար ծառայութիւն մատուցանել ամէնուն եւ յատկապէս Հ. Կ. Նուիրապետութեան, որուն վերականգնողն է եւ Զմմառեան Միաբանութեան, որուն մէջ կ'ապրի իր առաքելական հոգւով»։

Ապա կը յաւելու «Այս երկասիրութեան մէջ ջանացինք ըստ կարի հետեւելու Զմմառեան եւ Անտոնեան Միաբանութիւններու Դիւաններուն եւ Ձեռագրատուններուն, ինչպէս նաեւ մեր վանքին Մատենադարանին մէջ գտնուած առաջին ապրիւրներուն, որ են Ա. Աբրահամ-Պետրոս Ա. Արծիւեան օրագիրները, Ինքնակենսագրութիւնները եւ Թղթակցութիւնները. Բ. Ժամանակակից Պատմագրաց եւ ականջալուր վկաներու Պատմածքները. Հոմի Ս. Աթոռին Դիւաններուն մէջ պահուած Վաւերաթուղթեր... Դ. Աչքի առջեւ ունեցած ենք նաեւ իրեւ երկրորդական ապրիւրներ Անտոնեան Զմմառեան Միաբաններու, ինչպէս նաեւ ուրիշներու կողմէ պատրաստուած անտիպ եւ տպուած երկեր եւ յատկապէս Հ. Մ. Վ. Զամչեանի Հայոց Պատմութիւնը»։

Ներածութեան մէջ (էջ 13–25) նկատի առնուած է Կազմակերպութիւն Հայ Նուիրապետութեան։ Ապա էջ 29–367 է՝ Վարք Աբրահամ-Պետրոս Ա. Արծիւեան Կաթողիկոսի, բաժնուած 34 գլուխներու, որոնմէ կարեւորները են. էջ 29 Գլ. Ա. Մանկութիւն, Պատանեկութիւն, Ուսանողական չրջան։— էջ 36. Գլ. Գ. Աբրահամ Վարդապետ Հալէպ. — էջ 55. Գլ. Զ. Աբրահամ Եպիսկոպոս Տրապիզոնի մէջ։— էջ 70 Գլ. Թ. Աբրահամ եպ. դարձեալ առաջնորդ Հալէպի եւ հակառակ չարժումներ։— էջ 80 Գլ. ԺԱ. Քրէյմի պարգեւատարութիւն։— էջ 101 Գլ. ԺԴ. Շինութիւն Քրէյմի վանքին եւ եկեղեցւոյն։ — էջ 141 Գլ. ԺԹ. Կազմակերպութիւն Քրէյմի

հասարակութեան եւ անոր առաքելական գործունէութեան։ — էջ 157. Գլ. Ի Հալէպի թեմը։— էջ 177 Գլ. ԻԱ. Աբրահամ եպ. Հալէպի մէջ. Եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւններ. Կաթողիկոսութիւնը. — էջ 205. Գլ. ԻԴ. Հաստատութիւն Պատրիարքութեան, Տուչութիւն Պոլիսի... — էջ 269. Գլ. Լ. Դէպի Պոլիս։— էջ 276. Գլ. ԼԱ. Վերջնական վերադարձ Քրէյմի վանքը. Թղթակցութիւն. Անձուդարձեր։— էջ 300 Գլ. ԼԲ. Կազմակերպութիւն եւ առաքելական գործունէութիւն Անտոնեան Միաբանութեան։— էջ 329. Գլ. ԼԳ. Աբրահամ Կ.(աթողիկոսին) վերջին տարիները. — էջ 353. Գլ. ԼԴ. Աբրահամ Կաթողիկոսին յաջորդութիւնը, ժառանգութիւնը, Զմմառի վանքը չինելու փափաքին կատարումը. էջ 371 Յանկ նիւթերու։

Իւրաքանչիւր գլուխ ունի իր ստորաբաժանումները եւ քանի մը էջ զարդարուած է Աբրահամ Կաթողիկոսի, Քրէյմի եւ Զմմառի վանքերու նկարներով։

Գեր. Վարդապետը ժամանակագրական կարգով բաժնած է գլուխները. յատակ ոճով եւ պարզ լեզուով գրած։ Ջանացած է անուանի կաթողիկոսին վարքն ու գործը ներկայացնել հարազատ գծերով ու երանգներով։ Յայտնի կը տեսնուի որ չէ խուսափած աշխատանքէ ու փոշիէ. պրպտումներ ըրած անդուլ ու անվարան։ Սակայն կը խորհիմ թէ գրքին արժէքը աւելի պիտի բարձրանար եթէ ապրիւրներու քանի մը հաղորդագրութիւններու վրայ քիչ մը կասկածուէր, եթէ ժամանակագրական կարգէն երբեմն նիւթին ազերսին պատճառով խոտորուէր, եթէ դեռ ուրիշ երկեր մանաւանդ ընդհմտեթէ գեռ ուրիշ երկեր մանաւանդ ընդհմտեթիւններ նկատի առնուէին[1], եթէ յատուկ անուններու ցանկը չպակասէր։ Բայց ասոնք չուքեր են թեթեւ։ Գեր. Աթանասեանի այս հեղինակութիւնը շատ մը մութ անկիւններ կը լուսաւորէ։ Սխալներ կը սրբագրէ։ Հետաքրքրական նորութիւններ կը հաղորդէ։ Կ'արժէ զայն կարդալ եւ տարածել։

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

---

1 Հմմտ. Անասեան Յ., Հայկական Մատենադպրութիւն Ե.—ԺԸ դդ. Հատոր Ա. Երեւան 1959 սիւնակ 97—101 եւ 1164—1166, ուր գրուած են Արծիւեանի գրութիւնները եւ անոր մասին եղած գրականութիւնը, որով աւելորդ է մանրամասնութեան իջնալը։ Հմմտ. նաեւ Սիրմէկեան Ա. արքեպ. Պատմութիւն Հալէպի Հայոց, Գ. հատ. Փարիզ 1950, էջ 668—672 (—678)։

© National Library of Armenia